

DRIFTSØKONOMIEN I VIDENSKAB OG ANVENDELSE.

Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 9. December 1930.

Af K. Enevold Sørensen.

Driftsøkonomien er Læren om Produktionsfaktorernes hensigtsmæssige Kombination. Hensigtsmæssigheden maales ved den Grad, hvori den producerede Virksomhed følger det økonomiske Princip: det størst mulige Udbytte med det mindst mulige Offer. Godernes Knaphed og Arbejdsanstrengelsens Ubehag giver dette økonomiske Princip et Evighedspræg, gør det til en almengyldig Rettesnor for menneskelig Virksomhed, uafhængigt af Tid, Rum og ydre Former. Hvad der derimod ikke har Evighedspræg er Maalestokken for Hensigtsmæssigheden; den vil være Forandringer underkastet, vil forandres med Variationer i Samfundets Organisation og den økonomiske Politik. Som Konsekvens deraf vil ogsaa de Handlinger og Foranstaltninger, der dikteres af Hensynet til det økonomiske Principes Efterlevelse skifte med Ændringer i de raadende ydre Omstændigheder, hvorunder det økonomiske Liv udfolder sig. Og til disse ydre Omstændigheder maa ikke blot regnes Produktionsfaktorernes relative Knaphed, men ogsaa selve Samfundsorganisationen.

I et Samfund, der i Hovedsagen bygger paa Individualismen, hvor økonomisk Virksomhed drives helt eller for Størsteparten som privat Erhverv, er Kriteriet for det økonomiske Principes Efterlevelse det opnaaede Overskud i Penge, d. v. s. Indtægten ved Virksomheden minus Udgifterne til dens Erhvervelse. Det gælder jo selv for den offentlige Virksomhed, der drives jævnsides med privat. Dette Forhold bevirker, at Driftsøkonomien faar Karakter af Erhvervsøkonomi, men dette blot som en Genspejling af den herskende Samfundsorganisation og ikke som noget med selve Begrebet uløseligt forbundet. Under andre

Samfundsforhold vil der gælde andre Kriterier, men hvorledes man end afvejer Ydelser og Ofre mod hverandre, vil man kunne hævde som Driftsøkonomiens faststaaende Princip: at søge den Kombination af Produktionsfaktorerne, som giver et Udbytte, der i Forhold til disses relative Knaphed er større end ved en hvilken som helst anden Kombination.

Hvis hver Produktionsfaktor i det virkelige Liv kun fremkom paa Markedet i een Kvalitet og med een Pris, vilde man kunne hævde, som det er blevet sagt (*Birck: Økonomisk Virksomhed* I pg. 297): at der i hvert Erhverv inden for Kombinationsmulighederne er en optimal Teknik og en optimal Kapitalstørrelse, som er særegen for dette Erhverv — kun burde det maaske være tilføjet: i hvert givet Øjeblik for at understrege det Foranderlige. Men Forholdet er jo det, at Produktionsfaktorerne i den Form hvori de kommer paa Markedet, optræder i forskellige Kvaliteter med forskellige Priser, og det paa en saadan Maade at Prisforskellen ikke nøjagtigt er afstemt efter Kvalitetsforskellen (Arbejde: faglært, tillært, ufaglært — mandlig, kvindelig — ung, gammel. Kapital: Aktiekapital, Obligationkapital, Banklaan, Forskud, Leverandør-Kredit). Tager vi saa Produktionsfaktorerens geografiske Fordeling med i Betragtning og Virksomhedernes Beliggenhed i Forhold til Markedet, kommer vi til, at der inden for hvert Erhverv samtidig kan findes flere forskellige Slags optimal Teknik og Kapitalstørrelse. Maaske kan man efter rent tekniske Kriterier foretrække den ene for den anden. Men man bevæger sig da uden for Økonomien. I denne Forbindelse fortjente ogsaa Kombinationen mellem Produktions- og Salgsapparatet en nærmere Uddybelse, fordi den i saa mange Tilfælde kan forklare, at en teknisk uspecialiseret Fabrik uden for Branchens optimale Teknik kan klare sig i Konkurrencen med de Virksomheder, der har naaet Teknikens Optimum. Det vil føre for vidt at gaa ind paa Produktionens og Salgets modstridende Krav til Virksomhedens Organisation og deres hyppigt modsat forløbende Omkostningskurve.

Den teknisk betonedede Driftsøkonomi er paa mange Maader tilbøjelig til at føre den økonomiske Betragtning paa Vildspor. Det gælder bl. a. med Hensyn til den saakaldte Harmonilov eller — som det ogsaa udtrykkes — Principet om mindste Anlæg i højeste Teknik. Det er ubestrideligt, at Produktionssettets Hensigtsmæssighed kræver Afstemthed mellem Kapaci-

teten i Processens enkelte Led. Men det praktiske Forretningsliv har fundet Udvejen til at komme uden om de store Enheders Udelelighed — et Fænomen, der gøres til et Hovedpunkt i Ingeniør-Driftsøkonomien. De teknisk set udelelige Partier i et Anlæg bliver delelige ved Kontraktens Hjælp. En Driftsherre kan ved Kontrakt erhverve sig f. Eks. $\frac{1}{50}$ af et Elektricitetsværk, Halvdelen af en Lastbil med Chauffør eller $\frac{1}{10}$ af en Rotationspresse. Det er ikke blot i enkelte Tilfælde, at denne Udvej tilgribes; det er tværtimod Hovedreglen inden for Erhvervslivet. Kun naar Opgaven stilles teknisk — hvorledes foretager jeg mest hensigtsmæssigt Forvandlingen af 2-Tons Staalblokke til Knappenaale afvejet i 2-Punds Æsker — faar Spekulationerne over mindste Anlæg i højeste Teknik deres rent tekniske Præg, og Opgaven kan løses rationelt.

Det er imidlertid ikke den Form, hvori Forretningslivet møder Problemerne. Hvis en Mand vil etablere sig som Knappenaalsfabrikant, begynder han med Overvejelser over Salgsmulighederne. Lad ham da bedømme disse saaledes, at han vil kombinere sit Produktionsanlæg efter Kapaciteten 1500 pr. Minut. Først udelukker det sig selv at begynde eget Staalværk; dér løber han an paa Markedet. Derefter kommer Spørgsmaalet, om han skal have eget Valseværk. Hvis et saadant i bedste Teknik har en Kapacitet af 5000 afviser han ogsaa den Mulighed og overvejer, om han skal løbe an paa Markedet eller ved Kontrakt alliere sig med et selvstændigt Valseværk. Og anderledes stiller det sig ikke, hvis Valseværks-Enhedskapaciteten er 1000. Han maatte da have to Enheder for at have tilstrækkelig Kapacitet i det Led og faar derved 25% for stor Kapacitet, altsaa Disharmoni. Om han skal tage den Overkapacitet i Valseværket, afhænger af paa hvilke Vilkaar han kan slutte Kontrakt med et eksisterende Værk.

I kort Begreb gaar disse Betragtninger ud paa at vise, at Teknikeren faar stillet Opgaven i snævert begrænset Form og kan derved løse den teknisk rationelt, mens Opgaven for Forretningsmanden antager en hypotetisk Karakter. For ham gælder det ikke Løsningen paa en paa Forhaand given Opgave. Han skal finde sin Plads i Samfundsproduktionens Kæde, skyde sig ind, der hvor Lejlighed gives d. v. s. hvor det størst mulige Udbytte lokker, og stadig tillempe Virksomheden efter Omgivelserne, snart udvidende den til at omfatte flere af Produktionens Trin, snart indskrænkende den til færre.

Som man i den teknisk betonedede Driftsøkonomi har overdrevet Betydningen af Udeleligheden, har den stærkt regnskabs-

betonede Driftsøkonomi knyttet de faste Omkostninger stærkt til de faste finansielle Forpligtelser, der paa Balancens Passivside modsvarer Anlægene paa Aktivsiden. I den økonomiske Teori er Kriteriet for faste Omkostninger jo dette: i hvilken Grad varierer de med Udnyttelsesgraden. Men dette kan ikke — som det ofte sker — overføres paa den enkelte Virksomhed uden, at Omkostningerne bliver sat i Forbindelse med Anlægets Anskaffelsespris. Derved kommer man uvilkaarligt til at indføre et helt nyt Fastheds-Moment; man binder de faste Omkostninger til de investerede Værdier efter Anskaffelsespris. Men derved tilsløres det Forhold, at Anskaffelsesværdien i Virkeligheden er et højst fiktivt Udtryk for Anlægets Værdi. Denne svinger naturligvis med Udbyttelighederne. Den Omstændighed, at en Virksomhed gældsætter sig for 100.000 Kr. for at købe en Maskine og derefter i sin Balance opfører Maskinen til den Pris minus nogle Afskrivninger, forandrer intet ved den Kendsgerning, at Maskinens afledede Værdi svinger med Prisen paa de producerede Varer. Forander Forholdet sig mellem Produkternes Pris og Maskinens til dennes Fordel (idet de øvrige Faktorer forudsættes uforandret), saa stiger Maskinen og dermed de fra denne hidrørende Omkostninger enten ved Opskrivning, ved Afhændelse til Overpris eller paa andre Maader. Gaar det den modsatte Vej kommer Nedskrivning, Salg til Underpris, Tvangsavktion eller lign. At det ikke sker uden Modstand, uden Tøven og mange Krumspring for trods alt at opretholde Anlægget til den Værdi, hvortil det nu én Gang staar indskrevet i Bøgerne, alt det forandrer intet ved den Kendsgerning, at disse Omkostninger har mange Muligheder for at variere i en vis Overensstemmelse med Udbyttelighederne. Det gælder at undgaa Forveksling mellem to Forhold: paa den ene Side, at en Virksomheds Ledelse har paataget sig faste finansielle Forpligtelser, som den ikke ordinært kan frigøre sig for, og paa den anden Side, at der til en Produktion knytter sig visse Omkostninger, der er uforandrede, om Udnyttelsen er større eller mindre. Men der bestaar naturligvis en indbyrdes Forbindelse derimellem, som ikke mindst træder tydeligt frem, naar man vil søge Forklaringen paa den Prispolitik, som Virksomhederne fører. I denne Politik vil Hensynet til de faste finansielle Forpligtelser ofte være et fremtrædende Moment.

Det er i denne Forbindelse værd at gøre opmærksom paa, at det ved siden af Teknikens Udvikling lige saa meget er den formelle Forandring i Ejendomsforholdet, der drager Opmærksomheden saa stærkt til de faste Omkostningers Problem.

Aktieselskabsformen med de offentlige Regnskaber og Ledelsens Ansvar over for Aktionærerne, gør det paakrævet for Driftsherrerne at fastholde den een Gang ansatte Værdi for Aktiverne — naturligvis med Fradrag af Afskrivninger. Den private, selvfinansierende Eneejer stilles ikke over for stive faste Omkostninger af denne Art; hans Prispolitik influeres ikke saa meget af Værdiansættelsens Fiktion. Kan det altsaa paapeges, at det er den udviklede Teknik, der nødvendiggør de varige Kapitalanlæg, bør det samtidig understreges, at Mangelen paa Smidighed i disses Tilpasning i Henseende til Værdi efter skiftende Markedsforhold er af juridisk formel Art. Med dette i mente er det let at se, at den udprægede Driftsherre- og Tekniker-Driftsøkonomi i høj Grad er præget af Bestræbelserne for at opretholde Anlægets Værdi. Den nærer en stærk Respekt for den foretagne Værdiansættelse og sætter sig som Maal at vise Veje til dens Opretholdelse. Det genspejler sig ogsaa i dens tydelige Forkærlighed for en altomfattende Planøkonomi, fritaget for Konkurrencens forstyrrende Indgriben. Betragtninger af den Art træder særlig tydeligt frem i mange tyske Bedriftsøkonomers Værker, og man kan maaske i det samme Træk finde Forklaringen paa, at Interessen for denne Gren af Økonomien har været særlig fremtrædende i Perioden efter Krigen, da den store Omvurdering af Værdierne fandt Sted.

Det rigoristiske Skel mellem faste og variable Omkostninger som mange driftsøkonomiske Lærebøger opererer med, har andre Synder paa Samvittigheden. Det har vakt den urigtige Forestilling, at „Fasted“ og „Variabilitet“ er noget med Tekniken sammenhængende, at der findes visse Ydelser, der — om man kan udtrykke det saadan — fra Naturens Haand kun kan faas mod faste Omkostninger og andre Ydelser, som er skabt til at kræve Betaling i Form af variable Omkostninger. Derved tilsløres det vigtige Forhold, at den enkelte Driftsherre ikke blot i visse Tilfælde, men maaske endda som oftest staar over for et Valg, om han skal lade en bestemt Ydelse udføre som fast Omkostning eller som variabel. Atter her er det Kontrakten, der muliggør Alternativet. Hvorvidt en Fabrikant med betydelige Transporter skal oprette en Vognpark eller benytte lejet Kørselsassistance afhænger af, hvilke Muligheder han har for at slutte en fordelagtig Kontrakt med et Vognmandsfirmas. Om en Driftsherre vil eje eller leje en Fabriksbygning, afgøres efter lignende Overvejelser, ja selv helt ind i det inderste Maskineri ser vi Muligheden for at have faste Anlægs Ydelser i variabel Omkostnings Form, f. Eks. Skotøjsmaskinerne for hvis

Ydelser Fabrikerne betaler pr. behandlet Sko efter Maskinens Tælleapparat.

I endnu een Henseende virker en altfor skarp Sondring mellem faste og variable Omkostninger uheldigt i den summariske Fremstilling i en lang Række driftsøkonomiske Afhandlinger. Den enkelte Omkostning i Omkostningskomplekset er ikke i sig selv fast eller variabel. Denne Karakteristik gælder kun for ganske bestemte Relationer. Det kan illustreres ved at vælge et Elektricitetsværk som Eksempel. Visse af dets Omkostninger er bestemt ved den krævede Maksimumsydelse, d. v. s. den Mængde Strøm, der skal leveres i de mest krævende af Døgnet's Minutter. De derved paadragne Omkostninger til Forrentning og Afdrag er uafhængige af Dagens, Maanedens eller Aarets gennemsnitlige Produktion, varierer derimod med Topbelastningen. Anderledes med den anden betydelige Part af Anlægget, Ledningsnettet. Omkostningerne derved maa i alt væsentligt varieres efter Antallet af Aftagere og deres lokale Fordeling saa temmelig uafhængigt af Strømproduktionens Størrelse; og det gælder ikke blot de fastliggende Ledninger og Kabler, men ogsaa f. Eks. Ledningsmandskabets Størrelse.

Hvad der her er sagt om Elektricitetsværket gælder ikke saadanne Virksomheder alene. Man kan maaske endda sige, at enhver Produktion og Omsætning har to Dimensioner, en Mængdedimension og en Fordelingsdimension. En Fabriksvirksomhed har visse Omkostninger, som retter sig efter den producerede Mængde og andre, som retter sig efter det Antal Kunder, hvortil den fordeles. Paa tilsvarende Maade har en Butik nogle Omkostninger, som bestemmes af Omsætningens Størrelse og andre der bestemmes af det Antal Kunder, der betjenes.

Fremmede Bedriftsøkonomer er ikke blevet staaende ved den simple Sondring mellem faste og variable Omkostninger. De er gaaet et Skridt videre med Graduering i proportionale, degressive og progressive Omkostninger. Udgangspunktet synes imidlertid noget kunstlet og Terminologien bliver uklar. Der tales om Omkostningers Degression op imod Anlæggets fulde Udnyttelse og Degression ved Kapacitetens Forøgelse, og der tales om Progression ved Udnyttelse ud over Optimum. Hvad der i Almindelighed ligger bag denne Behandling er Forestillingen om en generelt eksisterende udnyttet Kapacitet. Det er den samme Tankegang, som en Tænker af en helt anden Skole,

Thorstein Veblen bevæger sig i, naar han (The engineers and the price system) taler om, at Verdens Produktionsanlæg kun faar Lov af Kapitalisterne til at producere Halvdelen af det, det kan yde. Hvad baade Veblen og hans aandelige Antipoder blandt tyske Driftsøkonomer overser, er, at Anlægene — taget under eet — mangler Harmoni, hvorved der i de enkelte Led opstaar uudnyttet Kapacitet. Men det gør det ikke berettiget i Behandling af Spørgsmaal vedrørende den enkelte Virksomheds Forhold at gøre den generelle Forudsætning om ubenyttet Produktionsevne. Her skal blot henvises til de heftige Disputer i Zeitschrift für Betriebswirtschaft (1925) som illustrerende for den Uklarhed, som Schmalenbachs Omkostnings-Kategorier har bragt ind i Driftsøkonomien.

Hvad der er værdifuldt til Brug for Omkostningsanalysen er Undersøgelser over Omkostningernes Progression ved Afvigelser fra et Anlægs optimale Produktion. Dermed tager Forskeren sit Udgangspunkt i den Produktionsevne, der har været Maalet ved Anlæggets Planlægning og spørger saa om Omkostningernes Stigning ved Afvigelser derfra. Dette er et langt rimeligere Udgangspunkt for Analysen end paa Forhaand at gaa ud fra, at Anlægget er galt anlagt. Økonomisk og forretningsmæssigt ligger Interessen ved og Betydningen af Omkostningsanalysen deri, at man skaffer sig et Overblik over Omkostningerne ved at drive Anlægget over eller under sit Optimum. Derved kommer man i alle Tilfælde til at staa over for Omkostningsprogression, men finder ved Analysen en forskellig Grad af Progression ved de forskellige Omkostninger samtidig med, at man faar Klarhed over i hvilke Relationer de enkelte Dele af Omkostningskomplekset varierer.

Dette kan belyses simplest ved et Eksempel hentet fra en Virksomheds-Type med meget enkel Teknik, Butikshandelen. Betalingen for Lokalet er bestemt ved det maksimale Pladsbehov, hvad enten dette hidrører fra Ekspeditions- eller Lagerpladsen. I første Tilfælde er Udgiften bestemt ved Antallet af Ekspeditioner og disses Varighed, i andet Tilfælde af Behovet for den til Varelagrets Opbevaring fornødne Plads ved Begyndelsen til Salgets Højsæson, naar Lagret skal være størst. Der kan da findes rationelle talmæssige Udtryk for Progressionen i Omkostninger pr. Enhed af Ydelsen. Ved Tidsstudier kan man skaffe Klarhed over, i hvilken Grad et Fald i Antallet af Ekspeditioner vil kunne paavirke Omkostningen ved Plads til Ekspeditionen, og ved Undersøgelser af Lagerets Omsætningshastighed klarlægges Lejeomkostningens Variationsmulig-

heder ved Omsætning af forskellig Størrelse — alt i Omkostninger pr. Enhed af den ydede Tjeneste. Paa lignende Maade vil man for Elektricitetsværker kunne finde Udtryk for Omkostningernes Progression i forskellige Relationer: Beredskabsomkostninger i Forhold til Maksimumsydelsen, Kundeomkostninger i Relation til Aftagernes Antal og Afstand fra Værket og Mængdeomkostninger i Relation til Antallet og faktisk producerede Kilowattimer.

Naar her er talt om Virksomhedens Optimum som Udgangspunkt for Omkostningsanalysen, er der tænkt paa den Udnyttelse af Anlægget, som med de givne Priser paa Produkter og Produktionsfaktorer giver de laveste Gennemsnitsomkostninger. Ved at sætte Begrebet Omkostningsprogression ved Afvigelsen fra denne Tilstand i Stedet for Begreberne proportionale, degressive og progressive Omkostninger, opnaar man et fastere Greb paa Omkostningsanalysen for den enkelte Virksomhed. Analysens praktiske Anvendelse kræver jo imidlertid altid en Opløsning af Omkostningskomplekset i dets Bestanddele, og derved vil man faa Brug for Betegnelserne Proportionalitet, Degression og Progression, men man vil undgaa den Misforstaaelse, at visse Kategorier af Omkostninger i sig selv og under alle Forhold vil være enten det ene eller det andet af de tre Ting.

Ved at vælge dette Udgangspunkt kommer man tillige uden om det tvetydige Begreb: additionelle Omkostninger. Begrundelsen for at benytte dette Begreb som liggende under Gennemsnitsomkostningerne er jo i Virkeligheden, at man forudsætter Tilstedeværelsen af uudnyttet Kapacitet eller Disharmoni. Ved Spørgsmaal i Forbindelse med Enkeltvirksomheders Dispositioner bliver det klarere at tale om alternative Omkostninger i de Tilfælde, hvor uudnyttet Produktionsevne er til Stede. Hvad man i Praxis i saadanne Tilfælde ønsker Besked om, er, hvorvidt det kan betale sig at akceptere en Bestilling til Differencepris. I Stedet for at spørge om de til denne Bestillings Opfyldelse specielle Omkostninger, naar Anlægget alligevel er til Stede og ikke fuldt udnyttet, giver det et bedre Billede af Virksomhedens Forhold, hvis man vil stille sig det Spørgsmaal: hvorledes vil hele Omkostningsberegningen stille sig, hvis denne Bestilling til Differencepris akcepteres og hvorledes hvis den refuseres. Saaledes stillet hviler Spørgsmaalet ikke paa bestemte Forudsætninger vedrørende Udnyttelsesgraden og kan altsaa benyttes i alle Tilfælde. Det gælder jo heller ikke om at komme til at jonglere med saa mange Omkostnings-

begreber som muligt; det kan være svært nok at holde rede paa dem, man nødvendigvis maa benytte.

Det er forstaaeligt, at de Økonomer, der beskæftiger sig med Tilstandsbeskrivelse af Nutidens Samfund ledes ind paa Betragtninger over de additionelle Omkostninger. Det er jo aabenbart, at det dynamiske Samfund i stærk teknisk Udvikling maa komme til at præges af et Overskud i Kapacitet i hvert Fald i Produktionens enkelte Led. Men tager man sit Udgangspunkt i den enkelte Virksomhed, bør man dog ikke paa Forhaand gaa ud fra, at den er anlagt i urigtige Proportioner. Mange Driftsøkonomer, især de tyske, spæder paa den Maade de driftsøkonomiske Betragtninger op med nogle lagttagelser, der gælder den økonomiske Samfunds-Helhed, hvorved haltende Analogier kommer til at gøre Fremstillingen uklar.

Kort sammenfattet er den samlede Sum af disse Omkostningsbetragtninger denne: Som den første elementære Indledning til Læren om Omkostninger er Sondringen mellem faste og variable Omkostninger vel tilstrækkelig og belysende. Gælder det derimod et mere indgaaende Studium med en praktisk anvendelig Omkostningsanalyse som Maal, maa man tage sit Udgangspunkt i Omkostningerne ved den for det enkelte Anlæg optimale Beskæftigelse og derudfra finde Progressionen ved Afvigelser og til det Brug opdele Omkostningerne i Kategorier efter de Relationer, hvori de varierer samt skønne over Variationernes Størrelse.

Heri vil en Økonom formentlig møde Tilslutning fra de Ingeniører, der beskæftiger sig med den Slags Problemer. Men beklageligvis vil Enigheden sikkert ikke udstrække sig til de Metoder, der kan anvendes i saadan Omkostningsanalyse. Det er paa dette Punkt, at Ingeniørerne — og for Resten en Del amerikanske Økonomer med — vil anvende „Naturvidenskabens Metoder“ som det hyppigt kaldes: den eksakte Maaling. Den udmærkede danske Repræsentant for denne Tankeretning, Ingeniør Ivar Jantzen, taler i flere af sine Skrifter om, at en Virksomhed kan og bør „kortlægges“, d. v. s. at man i Diagramform kan optegne alle Omkostningsmuligheder og derudaf finde, hvad der kaldes Virksomhedens Vækstkurve og Dækningspunkterne, ovenover hvilke Punkter paa Kurven Virksomheden giver Gevinst, og hvorunder den giver Tab. Teknikeren tager det Forbehold, at denne Kortlægning forudsætter uforandret Teknik. Økonomen vilde anse det for nødvendigt at tilføje: under Forbehold af uforandrede Priser paa Produkter og Produktionsfaktorer. Den Indvending herimod, at Kortlægningen kan fore-

tages under Hensyntagen til de forskellige Prismuligheder kan let imødegaas med en Henviſning til, at enhver Prisændring paa en Produktionsfaktor afstedkommer en Ændring i Faktorerne's Kombinationsforhold. Naar man tænker paa, at tre Produktionsfaktorer, hver optrædende i kun tre Kvaliteter og disse igen med hver blot tre Prismuligheder giver Mulighed for et Utaal forskellige Kombinationer, saa forekommer det mig, at Forsøg paa matematisk Kortlægning er dømt til at mislykkes — eller dog til under dynamiske Forhold at være uden enhver praktisk Betydning.

Betragtet som et lille Hjørne af den økonomiske Videnskab maa Driftsøkonomien sætte sig som Maal at dyrke Forstaaelsen af Produktionsomkostningerne. Ingen tør vel hævde, at Omraadet hidtil har været forsømt. Men ingen, der læser økonomiske Værker kan have undladt at konstatere Omkostningsbegrebets Kamæleon-Tilbøjeligheder. Ikke blot bruger forskellige Forfattere Ordet i forskellige Betydninger, men man vil ogsaa i mange fremragende Værker finde Ordet anvendt i vekslende Betydning fra Side til Side.

Omkostningsanalysen har imidlertid tillige praktiske Formaal og det i to Henseender: 1) Driftskontrollen og 2) Prispoltiken. Det kan være praktisk at skelne mellem de to Formaal, men det maa hele Tiden erindres at de er nært forbundne, ja to Sider af samme Sag. Under den herskende Samfundsorganisation er Rentabiliteten Kriteriet for Hensigtsmæssigheden af den valgte Sættning af Produktionsfaktorerne, og opnaaet Pris for hele Produktionen i Forhold til de afholdte Omkostninger ved hele Produktionen afgør Rentabiliteten. Driftskontrollen bestaar i en Sammenligning af Omkostningerne ved Drift af forskellige Dele af Anlægget. Man sammenligner Omkostningerne ved Dampproduktion paa Kedler af forskellig Indretning, man substituerer den dyrere arbejdende med den billigere. I ikke saa faa Tilfælde drives denne Sammenligning udover det enkelte Anlægs Grænse; man har her i Landet enkelte, i Tyskland og Amerika talrige Eksempler paa, at forskellige Virksomheder i en Branche udveksler Omkostningsanalyser for visse Enkelt-heder af Produktionssættet. Og især indenfor Karteller drives disse Sammenligninger ret vidt. Impulsen til denne sammenlignende Kontrol er naturligvis givet i Bestræbelserne for at højne Rentabiliteten. Den foretages — mer eller mindre rationelt — i alle større Virksomheder. Saa vidt det har været

muligt at efterspore disse sammenlignende Analyser i det praktiske Liv, synes disse dog i de fleste Tilfælde at være drevet rent teknisk: det undersøges f. Eks. hvormeget Kul bruger vi til Produktion af 100 kg Damp, hvormeget i den ene Kedel og hvormeget i den anden. At Sammenligninger af denne Art er nyttige vil ingen benægte, men Økonomen vil dog være tilbøjelig til at indvende, at Sammenligningen ikke er paalidelig, naar den ikke tager Forrentningen og Afskrivningen af Kedlerne med i Betragtning. Den primitive billige Kedel kan trods større Kulforbrug være mere økonomisk end den kostbarere Kedel med den fine Kuludnyttelse.

Det kan vistnok betragtes som en temmelig almengyldig lagttagelse, at den i Praxis anvendte Metode i Driftskontrollen er den, at Teknikerne indskrænker deres Sammenligninger til i alt væsentligt kun at gælde de direkte maalelige Omkostninger og i deres Vurdering af Anlæggets Hensigtsmæssighed holder sig til dem, medens de overlader til Bogholderiet og Regnskabsførerne at holde rede paa de ikke direkte maalelige Omkostninger. Det tør nok betragtes som en Svaghed, at der ikke etableres en nær Sammenhæng mellem de to Hovedgrupper af Omkostninger. En mere økonomisk betonet Driftskontrol vilde paa dette Omraade kunne betyde en forøget Rationalitet i Kontrollen. Et meget karakteristisk Udslag af den tekniske Driftskontrols Begrænsning vil man bemærke, hvis man spørger Teknikere om den økonomiske Fordel, Besparelsen, ved at anvende Akkumulatoranlæg, som man jo benytter baade ved Damp- og Elektricitetsanlæg. Da Besparelsen derved bestaar i, at ikke hele Anlæggets Kapacitet skal indrettes efter en kortvarig Spidsbelastning, maa Besparelsen efterspores ved Beregninger over, hvor meget større Kapaciteten skulde have været, hvis Akkumulatoren manglede. Det er altsaa her ikke et Spørgsmaal om direkte maalige Omkostninger, men om visse faste Omkostninger. Maalemetoden slaar ikke til; Spørgsmaalets Besvarelse kræver, at man søger de alternative Omkostninger. Og Teknikerne lader det i Almindelighed ubesvaret med en Henvisning til, at Fordelen er umiddelbart indlysende, men dens Størrelse uberegnelig.

Det er imidlertid Forholdet mellem Omkostningsanalysen og Prispolitikken, der stærkest tiltrækker Opmærksomheden. Forinden man gaar nærmere ind paa det Spørgsmaal, vil det dog være rimeligt, at man gør dette Indskud: for de Virksomheder, der

fremstiller een Vare, der har Standardvarens Karakter, og som konkurrerer med andre tilsvarende, tjener Omkostningsanalysen ikke som Grundlag for Pris-Kalkulation, en saadan foretages nemlig slet ikke. Analysen tjener til at vise, om det vil betale sig at fortsætte, udvide eller indskrænke Produktionen. Her maa Omkostningsanalysen give Besked om Omkostningerne ved de forskellige Muligheder.

Hvor en Virksomhed producerer flere Varer, stilles der Omkostningsanalysen den vanskeligere Opgave at fordele de fælles Omkostninger. Vanskeligheden hidrører ikke fra de proportionale Omkostninger, men fra de disproportionaler. De første kan som oftest direkte efterspores i det færdige Produkt; de disproportionaler indgaar usynligt i Produktet. Denne Fordelingsopgave er ganske overordentlig indviklet og vanskelig at foretage rationelt. Og det er interessant at bemærke, hvorledes det praktiske Forretningsliv er kommet uden om disse Vanskeligheder. Der danner sig nemlig for hver Branche visse Traditioner for Fordelingen af de „ufordelelige“ Omkostninger. Nogle af disse traditionelle Fordelingsmetoder er saare primitive og lidet rationelle, som f. Eks. det jævnlig anvendte ensartede Procenttillæg i Detajlhandelen. Naar disse Metoder alligevel kan finde Anvendelse, er det netop fordi hele Branchen anvender dem. Først i det Øjeblik nogle bryder Traditionen, baner en større Rationalitet sig Vej. Et interessaant Udslag heraf ses bl. a. i Brydningen mellem chain stores og independents i Amerika. Den primitive Beregning af Detajltillæget paa Basis af et for alle Varer ensartet Procenttillæg førte til, at nogle Varer i Butikken belastedes med Omkostninger, som de slet ikke havde Lod og Del i, medens til Gengæld andre Varer slap med et langt mindre Tillæg, end hvad der svarede til deres virkelige Andel i Butikkens Omkostninger. Chain stores forlod den primitive Beregning, udskød de Varer, som i andre Butikker ikke dækkede deres Anpart, og solgte saa Standardvarerne med et for den enkelte Vareart særskilt beregnet Detajltillæg i bedre Overensstemmelse med de Omkostninger, der hæftede ved Omsætningen af den paagældende Vare. En tilsvarende Bevægelse er i Øjeblikket i Gang her i Landet paa samme Omraade. Ogsaa Englands Gas- og Koksværker anvender en vilkaarlig, delvis traditionsbunden Fordeling af Omkostningerne mellem Gas- og Koksproduktionen. Der er dog bestemte Grænser for Vilkaarligheden, hvad man ogsaa vil finde i andre Tilfælde. I et kombineret Gas- og Koksværk kan der ikke lægges en større Del af de fælles Omkostninger over paa

Gasfremstillingen end hele Omkostningsbeløbet minus de Omkostninger, der er direkte henførlige til Koksene, d. v. s. til disses Rensnings- og Fordelingsanlæg, og det vil atter sige de Omkostninger, som kunde spares, hvis man vilde betragte Koksene som værdiløst Affald. Ydergrænserne for, hvad man kan belaste Koksene med, bestemmes ved de samlede Omkostninger med Fradrag af de Omkostninger, der vilde blive sparet, hvis man lod Gassen brænde frit ud i Koksovnens Top. Men inden for disse Ydergrænser raader Vilkaarligheden og Traditionen. Hvor Gasfremstillingen er Monopol som her i Byen, ser man ogsaa et ganske vilkaarligt Fordelingsforhold lagt til Grund for Gassens Kalkulation. Her har man valgt den Vilkaarlighed at lade Biprodukterne (Koks, Tjære, Gasvand og Ammoniak) bære den samlede Udgift til Kulindkøb og saa lade Gasproduktionen bære Resten af Omkostningerne.

Her som i analoge Fald vil det være Omkostningsanalysens Funktion ved Deling af Omkostningerne i forskellige Kategorier at skaffe Klarhed over, hvilke af dem der vil variere med Mængden af det ene Produkt og hvilke med Mængden af det andet, og hvorledes Progressionen ved Afgivelse fra Optimum vil stille sig for hver af dem.

I visse Henseender har Forretningstilværelsen og da særligt Storingen lagt et stort Arbejde i at faa tilvejebragt en ret Fordeling af Omkostningerne paa de forskellige Grupper af Ydelser. Der synes imidlertid at være een væsentlig Betragtning, som de Teknikere, der beskæftiger sig med denne Fordeling ikke i tilstrækkelig Grad gør gældende; det er Fordelingen af, hvad man kunde kalde for Beredskabsomkostningerne, som faar særlig Betydning, hvor en Ydelse er stærkt sæson-præget. For at vælge et Eksempel fra en primitiv Teknik kan man tage Butikshandelen. I en stærkt sæson-præget Branche bestemmes Udgiften til Butikken (Lejeomkostningen) af de Krav, der stilles i Højsæsonen, medens der uden for denne staar uudnyttet Kapacitet. Derfor burde en hensigtsmæssig Fordeling af denne Del af Omkostningskomplekset gaa ud paa at lade hver Vare Aaret igennem bære Andel i Lejeomkostningen i Forhold til sit Behov for Plads i Højsæsonen og ikke efter Gennemsnitsberegning for hele Aaret, i hvert Fald i de Tilfælde, hvor man ikke vil anvende Prisdifferentiering mellem Sæsonerne. Derved kommer man til en Differentiering af Andelen i Lejeomkostningen, størst for de udprægede Sæsonvarer, der bliver bestemmende for Beredskabets Omfang, mindre for de Varer, der sælges jævnt over hele Aaret og mindst for de Varer, der har

Højsæson uden for den samlede Omsætnings Højsæson, og som altsaa virker udlignende. Ganske tilsvarende Problemer møder man i industriel Virksomhed, naar det gælder Fordelingen af Omkostningerne for en Ydelse til flere Anvendelser med forskellig Sæson. Tænker man sig en Virksomheds Kraftanlæg, leverende Kraft til Anvendelserne A, B og C kan man først og lettest opgøre de proportionale Omkostninger pr. Enhed af Ydelsen til hver af disse Anvendelser. I anden Række kommer saa Fordelingen af de øvrige Omkostninger. Hvis Varen A nu har en meget udpræget Højkonjunktur for sig selv, bliver det den, der bestemmer Beredskabets, in casu Kraftværkets Størrelse, og den bør derfor belastes med en forholdsvis stor Part af Omkostningerne ved Anlægget, selv om de andre to Anvendelsers Forbrug af Kraft Aaret igennem er større end A's.

I Driftsøkonomien maa Omkostningsanalysen sættes som det Centrale. Læren om Produktionsfaktorenes hensigtsmæssige Kombination bliver naturligt til en Lære om Omkostningerne. Det er jo disses Størrelse i Forhold til opnaelig Pris, der danner Kriteriet for Hensigtsmæssigheden. Naar een Produktionsmetode substitueres med en anden, sker det paa Grundlag af sammenlignende Omkostningsberegninger. Naar en Virksomheds Drift skal kontrolleres, sker det gennem Omkostningerne. Ved Overvejelser om Produktion skal begyndes eller igangværende Produktion standses eller udvides, tager Overvejelserne Form af Omkostningsbetragtninger. Ogsaa et Spørgsmaal som Valg af Beliggenhed eller Forklaringen paa Virksomhedernes Lokalfordeling viser hen til Omkostningerne, og det vil man iagttage er Tilfældet med alle de Problemer, som man med Rette kan betegne som driftsøkonomiske.

Det vil imidlertid i denne Forbindelse være rigtigt at advare mod den Overdrivelse af Omkostningsanalysens Betydning, som mange -- især tyske og amerikanske -- Driftsøkonomer gør sig skyldige i. Den almindelige økonomiske Læresætning, at Prisen under ubegrænset Konkurrence har en Tendens til at falde sammen med Produktionsomkostningerne, maa ikke forvanskes til en Regel gaaende ud paa, at den enkelte Virksomhed altid bør sætte sin Pris saaledes, at den dækker Omkostningerne. Den økonomiske Læresætning siger jo endelig intet om, hvorvidt det er Prisen der konvergerer henimod Omkostningerne eller det er Omkostningerne, der tilretter sig efter

Prisen. Begge Dele kan iagttages i Livet og de hyppige Forsøg paa at skelne mellem prisbestemmende og prisbestemte Omkostninger kan ikke regnes for hjemmehørende i Driftsøkonomien. Lige saa lidt kan hertil regnes de Spekulationer, der i driftsøkonomiske Skrifter i saa mange Tilfælde indtager en fremskudt Plads, Spekulationer over Hensigtsmæssigheden af at forlade den nuværende Samfundsorden og erstatte den med en gennemført Planøkonomi ved et System af Produktionsaftaler mellem Virksomhederne, alt dette med tilhørende Beregninger over, hvad Samfundet kunde spare ved at sætte Orden og Planmæssigheden i Konkurrencens Sted. Dette er ikke en Kritik af slige Reformbestræbelser, men kun en Henvisning af disse Problemer til andre Discipliner end Driftsøkonomien. Den maa regne med Prisen paa Produktionsfaktorerne, saadan som Markedet eller Overenskomster danner dem. Arbejdsgiverens Mulighed for i Fællesskab med andre at trykke Lønnen eller Hensigtsmæssigheden af ved Statsforanstaltninger, f. Eks. Told, at gribe ind i Prisdannelsen, alt sligt er Problemer af en helt anden Natur og Driftsøkonomien uvedkommende.

Sammenhængen mellem Omkostningsanalyse og Prispolitik maa i det store Hele siges at være denne: Omkostningsanalysen vejleder med Hensyn til, hvorledes Producenten mest hensigtsmæssigt kan reagere over for Markedsprisen, den fortæller om hvorvidt der i Forholdet mellem Priser og Omkostninger ligger en Opfordring til Udvidelse, uforandret Fortsættelse eller Indskrænkning. Omkostningsanalysen kan endvidere bidrage til Belysning af, hvorvidt Forholdene kan tilraade et Brud paa den i Branchen anerkendte Sædvane med Hensyn til Fordelingen af de disproportionale Omkostninger. En ganske særlig Betydning faar Analysen, hvor Mulighederne for Differencepriser er til Stede — og det er som bekendt mange. I de offentlige Virksomheder træffer vi Differencepriserne i Form af Standardtarif suppleret med Aftaletarif for enkelte Aftagere (Elektricitetsværker, Gasværker og Jernbaner). Her er det særlig nødvendigt at holde en paalidelig Omkostningsanalyse, hvad Statsbanernes Opdagelse af Milliontabet paa Stykgodsbefordringen er et levende Vidnesbyrd om.

Det er allerede nævnt, at Forretninglivet foretager en ganske kraftig Sondring mellem det, der i den elementære Driftsøkonomi kaldes variable og faste Omkostninger. Og Sondringen

gennemføres paa den Maade, at man lader Teknikerne om at redegøre for de variable Omkostninger, medens man overlader til Regnskabsførerne at arbejde med de faste Omkostninger i nøje Overensstemmelse med Arten af de finansielle Forpligtelser: Værdiforringelsen ved Siid, Forrentning og Amortisation. Det behandles som to ganske forskellige Fænomener, de variable Omkostninger som noget, der henhører under den løbende Drift og de øvrige som noget, der udelukkende vedrører Aarsregnskabet. En af Konsekvenserne af denne rigoristiske Deling er det selv fra store Virksomheder velkendte Forhold, at man sætter Afskrivningernes Størrelse i Forhold til Aarets Overskud, uden Tanke paa, at den deri liggende Del af Omkostningerne lige saa vel vedrører Driften som de andre. Hermed er ikke sagt, at de Regnskabskyndige ikke meget vel forstaar Afskrivningernes og Forrentningens Karakter af Omkostninger. Men selve den i Praksis fulgte Fremgangsmaade er endnu præget af den fejlagtige Opfattelse af Afskrivningerne som noget, man altid kan tage Bestemmelse om, naar man har set, om der „er Raad til Afskrivninger“. Mere undskyldelig bliver den urigtige Opfattelse jo ikke af, at ogsaa Lovgivningen gør sig skyldig i den, som naar der i den nye Aktieselskabslov etsteds tales om „Nettooverskudet med Fradrag af Afskrivningerne“.

I sin praktiske Virken maatte Driftsøkonomien se det som sin Opgave at tilvejebringe den rette Forstaaelse af Forbindelsen mellem de forskellige Kategorier af Omkostninger i den løbende Drift. Derved kan den blive et nyttigt Supplement til den tekniske Analyse. At det saa i mange Tilfælde vilde være nødvendigt at se bort fra de faktiske Investeringer og i Stedet benytte fiktive Værdier, skal ikke her uddybes nærmere. Det skal blot paapeges, at der her skjuler sig en Række Problemer, som har nær Tiknytning til Driftsøkonomiens Hovedemne.

Den rent økonomiske Analyse af Driften kræver saavel et Kendskab til Virksomhedens Teknik som til den økonomiske Sammenhæng i det hele taget. Den økonomiske Driftsanalytiker vil derved i Sammenligning med sin tekniske Kollega føle sig handicaped, fordi hans Materiale ikke lader sig bøje ind under det eksakte Maaleapparat. Resultaterne af hans Arbejde vil faa en hypotetisk Karakter, men det bliver ikke af den Grund mindre nyttigt. Økonomi — ogsaa Driftsøkonomi — handler nu een Gang om Mennesker, ikke om døde Ting. Dermed faar alt, hvad der staar i Forbindelse med denne Vi-

denskab et vist filosofisk Præg. Der er noget uhaandgribeligt over den. Teknikeren, der er vant til at maale og veje alting eksakt og som giver op hvor han træffer paa noget, som han ikke kan bringe ind i sit Maaleapparat, har vanskeligt ved at fatte Økonomens Varsomhed med at opstille Læresætninger og Handleregler. Men det er paa den anden Side disse Omstændigheder, der giver Økonomens Fag den store Tillokkelse, fordi man under Beskæftigelsen med disse Emner føler Livets Pulsslag og fornemmer dets Mangfoldighed.
